

КУЛТ СВ. САВЕ У КАРЛОВАЧКОЈ МИТРОПОЛИЈИ XVIII И XIX ВЕКА.

И поред великог традиционалног поштовања првог српског архиепископа и просветитеља, Св. Саве, пренашаног с миграцијама нашега народа из централних области и на леву обалу Саве и Дунава, светковање његово у новооснованој Карловачкој митрополији у XVIII веку вршено је само редовним црквеним богослужењем по манастирима, а ређе и по варошким и сеоским црквама. Треба, наиме, имати на уму да је то још било доба када су по многим нашим сеоским црквама, а нарочито у планинским областима, служене литургије само на највеће Господње празнике (Божих, Ускрс, Духове), на празнике заштитника цркве и села, на дан какве велике опште заветнине и можда о Крсном имену најугледнијих родова у парохији...

О каквом ванцрквеном, нарочитом светковању Св. Саве у XVIII веку, а специјално о његовом школском култу у то време, не само да немамо никаквих позитивних података, него ни трагова који би нас оправдано могли одвести таквој претпоставци. Шта више, сви писмени архивски и други подаци с којима данас располажемо (детаљни „рапорти“ наставника наших првих редовних основних школа и гимназија о школском раду свакога дана у месецу, црквени рачуни примања и издавања о празницима, рачуни издатака по митрополитским и епископским дворовима, као и разна друга документа) уверавају нас потпуно негативно. — На основу тих докумената може се, наиме, утврдити само ово:

Св. Сава у XVIII веку, није још слављен као заштитник наших нижих и виших школа, које су се тада почеле стварати и развијати у Карловачкој митрополији. — Оне су, по руском обичају, стављене биле под заштиту Св. Богородице, па су и почињале 1 октобра, на дан „Покрова“ Св. Богоро-

дице (на пр. у Карловцима, Иригу и т. д.)¹ или 8 септембра, на Малу Госпојину, на дан њеног „Рождества“ (на пр. у Новом Саду)²; а завршавале су 15 августа, на Велику Госпојину, на дан њенога „Успенија“. Те наше школе, у то доба, славиле су Св. Саву само као и сваки други црквени празнични дан — присуствовањем ученика и учитеља на литургији, ако је држана тога дана, читањем „каталога“, одржавањем часова из „катихизиса“ и спремањем, у гимназијама, домаћих задатака: превода с латинског на словенски језик или самосталних поетских и реторских саставака — хрија, похвалних слова, орација и других — у част светитеља чије је помене тада славила црква на својим богослужењима.

Дан Св. Саве у XVIII веку није се одликовао ничим посебним од осталих „заповедних“ светитељских празничних дана ни у грађанском животу, нити у црквеном богослужењу и по самим митрополитским и епископским катедралама, као ни нарочитим његовим слављењем по владичанским дворovima и манастирима — чак ни онда када је Св. Сава 1774 год., на Архијерејском Синоду у Карловцима, званично проглашен за „сербскога рода заступника“, па је „als Patron“ српскога народа признат био и од аустриског царског двора у Бечу.

Нарочито истицање Св. Саве, као специјалног народног и школског празника у Карловачкој митрополији, почело је тек првих година XIX века — упоредо са тешким и славним борбама народа нашег за ослобођење Србије од Турака и аустроугарских Срба од Мађара, те са тим акцијама скопчаних великих нада код свих Срба. — Све је то необично снажно утицало, не само на оживљавање националног поноса и распламсавање родољубља, спремног на највеће жртве, него и на разумно развијање велике активности наших предака на просветном и уопште културном обнављању и подизању целокупног народа нашег, у духу нових демократских и слободарских идеја тога времена...

Тај ток развитка новог култа Св. Саве у Карловачкој митрополији, приказаће, у главним потезима, даљи одељци

¹ Записи и натписи, бр. 2874 и др.; срав. Р. Грујић, Српске школе од 1718—1739 год., Београд 1908, стр. 40—41.

² Летопис Матице српске књ. 313, стр. 365, у чланку Р. Грујића, Прва српска гимназија у Новом Саду од 1731—1775 год.

овога чланка — према архивским и другим подацима, који су нам сада на расположењу.

1. — СВ. САВА У НАШОЈ „ПОЕТИЦИ“ И „РЕТОРИЦИ“ XVIII ВЕКА.

Наша прва гимназија у Карловцима, коју су 1731 год. основали руски наставници и 1737 год. довели је до поетике и реторике, почела је да васпитава наше претке у духу старог латинског класицизма; али је упоредо обраћала пажњу и на нашу народну прошлост са тенденцијом: да претставницима нашега народа омили систем класичких школа и приволе их на већа жртвовања за њих. Тако је постала и прва наша драма о цару Урошу. Њу је саставио магистер и ректор Карловачке латинско—словенске школе, Емануило Козачински; а његови ученици из два највиша разреда — „пиите“ и „ритори“, приказали су је јавно у Карловцима 1736 год.¹ Та драма из наше народне прошлости оставила је врло дубок утисак на гледаоце и слушаоце. Ње су се дуго сећали; па ју је доцније, после више од шест деценија, прерадио један од најмлађих Козачинских ученика, потоњи архимандрит и историчар Јован Рајић, и 1789 год. штампао у Будиму под натписом: „Трагедија, сирјеч печалнаја повјест о смрти последњаго царја сербскога Уроша Пјатаго...“

Нису нам сачувана документа о раду „пиита“ и „ритора“ од 1735—1737 год. у тој нашој првој гимназији, под управом руских наставника, те нисмо у могућности да установимо: да ли су и они, — као што поуздано знамо за поете и реторе из нешто доцнијих времена, — служили се и чисто националним мотивима и темама при састављању домаћих задатака ради вежбања из поетике и реторике?

За управе пећског патријарха Арсенија IV Јовановића у Карловачкој митрополији (1737—1748 год.) угасила се је та наша прва гимназија; али су њене традиције наставили нови учитељи наших школа, који су у њој своје знање стекли, а нарочито Срби наставници у обновљеној Карловачкој гимназији за архиепископа и митрополита Павла Ненадовића (1749—1768 год.). Из тога времена сачувано је довољно месечних наставничких „рапорта“ из којих се јасно види шта је који

¹ Срав. Р. Грујић, Српске школе од 1718—1739 год.

наставник свакога дана током месеца радио у школи са својим ученицима, када се и како празновало, и какве су домаће задатке, ради вежбања у школи стечених знања, добијали ученици тих школа за поједине празничне дане. Шта више, уз те извештаје поднашане митрополиту, обично су прилагани били и сви тога месеца израђени ученички домаћи саставци. Захваљујући сретном стицају прилика, да је један део тих извештаја, са њиховим прилозима, сачуван до данашњих дана, у могућности смо да установимо: не само шта се је и како се је у тој гимназији радило, него и који су празници тада у нашим школама слављени и на који начин; па ћемо, овом приликом, утврдити шта се из тих извора може сазнати о празновању Св. Саве у Карловачкој гимназији шестог деценија XVIII века.

За тај наш задатак најважнији су извештаји за месец јануар 1755 год. Петра Несторовића, магистра латинско-словенске школе и Рафаила, магистра словенске граматичке школе у Карловцима. — Из њих сазнајемо: да је те године 14 јануара, на дан „Св. Саве архиепископа сербског“, после богослужења, у словенској граматички одржан час из „кати-хизиса“, као што се радило и у све недеље и друге обичне празничне дане, којих је тада било врло много; а у латинској школи тога дана, после прочитаног „каталога“, расправљало се о домаћим, раније израђеним и наставнику поднешеним задацима за тај дан, исто као на пр. и за 18 јануар, на дан Св. Максима архиепископа — бившег српскога деспота Ђурђа II Бранковића, или за 25 јануар, на дан Св. Григорија Богослова, архиепископа цариградског. За Св. Саву реторима је била дата, као домаћи задатак, орација са овом „материом“: „Србија Богу благодареније посилајет о пастирје добрјем, что тој Св. Савва, архиепископ сербскиј, народ сеј от тми к просвјешченију привел, јакоже и апостол наречесја.“ Слушаоци поетике имали су да израде „сочиненије штилом новориторическим“ на тему из јеванђеља читаног тога дана у цркви: „Аз јесм пастир добриј...“; а синтаксисти су добили да преведу један задатак са латинскога језика на „словенски“ језик — тадашњи српски књижевни језик.

Да би се јаче осетило како ти задаци ни у колико нису били израз неког јачег култа Св. Саве у тој школи, с обзиром на остале српске и грчке архиепископе и светитеље, који су се тада такође славили по нашим школама, него чист израз целог система рзда у тој школи, привешћу, ради употребе, и задатке које су ученици те школе имали на дан Св. Максима архиепископа и Св. Григорија Богослова у истом месецу (18 и 25 јануара). Тако су на дан Св. Максима ретори добили задатак: да напишу орацију на тему „Светиј Максим архиепископ² сербскиј достојно вјенец жизни вјечнија примет, зане утјешеније сего мира, диадема, скиптр etc., оставил по словеси свјатаго писанија: „Ашче кто оставит отца или матер...“; поете — „похвалное малое словце Свјатому Максиму периодически саставиша“; а синтаксисти — „с’ латинскога тогожде свјатитеља похвалу преведоша“. За дан Св. Григорија Богослова ретори су имали да саставе „похвалноје слово тому свјатому, по правилу витијства“; док поете „по правилу првому и в’торому книги первија Риторике, сију сентенцију расположиша: „Всјак безчиниј неблагочиниј“ и после је „разумом периодическим у сојуз својства скупиша“.²

Сем тога, овом приликом могу, са једним интересантним примером из истог месеца и године, да покажем: како се у овој Карловачкој гимназији XVIII века није задржавало само на апстракцијама и мислило само на потребе Срба под аустроугарском влашћу, него се давале и такве теме које јасно сведоче како су се аустриски Срби и тада бринули за своје сународнике под Турцима. Тако на пр., на празник Три Јерарха (30 јануара) исте 1755 год., док су синтаксисти преводили са латинскога „сочиненије похвалноје Свјатому Јовану Златоустом“, ретори су имали „обученије“ како да саставе орацију на ову практичну тему за Србе у Турској: „Сербин њекоториј от турскаго императора просит милост да цр’ков созиждет на похвалу вишњаго...“

Из 1754 год. нису сачувани извештаји наставника о раду у карловачким школама за месец јануар; али из те године и

² Неексхибовани списи Патријарашког архива у Карловцима.

месеца имамо сачуваних седам израђених домаћих задатака, који носе наслов „Крија“ или „Слово похвало-дјејствителноје“ за дан Св. Саве. Све те задатке израдили су ученици тада највишег разреда — поетике, а на тему: „Свјатиј и блаженниј Савва, архијепископ сербскиј, словеси и проповједију Сербли ко Христовому стаду приведе“, и предали су их надлежном наставнику већ недељу дана пре Св. Саве, 7 јануара — на дан Св. Јована Крститеља.

Не можемо се овде задржавати са врло интересантном анализом садржаја и извора тих похвалних слова наших првих „пиита“ и „новоритора“ по обновљењу Карловачке гимназије у половини XVIII века, па ћемо бацити само један летимичан поглед у садржаје тих њихових похвала Св. Сави:

Сви се они радују што су синови тако „благородног“ народа, у чијим „историским књигама“, чим су их отворили, наишли су на „великаго зашчититеља и достојнаго апостола сербскија земли, Саву, другаго Мојсеја...“. — Он је „красота сербскаја“, „сербскиј кедар“ и „јакоже диамант между иними каменми, такоже и сеј между своими сродници“. Личним жртвама за опште добро народа свога, љубављу „катороју возгорјел јест за отечествије своје“, „као тиха плодоносна киша“ благом проповеди — „в' церкви и во всјаком мјестје..... избраним глаголи и сладчајшими реченми“, као и целим животом својим у коме „лености места недал“, Св. Сава је српски народ ослободио идолопоклонства и јереси... На тај начин, веле, он „без числа људеј ко Христу приведе и в' правују же вјеру Сербију увјешча“; а уједно је „родио“ и славу „цјелому роду славенскому“, што потсећа на познате стихове Фра Андрије Качића-Миошића: „Рад чудеса калуђера Саве Словинске га све државе славе...“³ Један славослов, поета Давид Георгијевић, између осталог, кличе светитељу: „Јегда ти проповједал јеси слово Божије, тогда Серби царствије стежаху...“; а други, Филип Јовановић, пита: „Коториј муж великоју похвалоју от всјех нас возвисисја так, да вес род јего крајњеју хвалоју возвишает?“ И одмах одговара: „Подобен јему в' нашем родје, мењше

³ Razgovor ugodni naroda slovinskoga, Zagreb⁷, 27; срав. У. Џонић, Св. Сава у народним и уметничким песмама, Београд 1935, стр. 79.

же в'ином, не обрјетајетсја муж православњејши!...“ Зато, вели, и хвале га сви „глаголи и писанијама“... и „Серб-лем ничто полезњејше сего мужа јест“. Арсеније Сечански каже у својој хрији: да је Св. Сава „величајши помошчник роду својему“; а Тимотеј Стојковић одушевлено му кличе: „Ти Саво свјати, пастиру добри наш, ти же радост неишчерпајему принел јеси (нам), тобоју всја благаја роду славно-сербскому принесошасја...“ и т. д., и т. д. — Сви га затим упоређују са Јованом Златоустим, а један чак и са самим Христом, по утицају његове проповеди на народ...⁴

Немамо писмених података, али је врло вероватно да су наше поете и ретори у Карловачкој гимназији и доцније, крајем XVIII и почетком XIX века, добијали и израђивали сличне домаће задатке за дан Св. Саве као и за друге празнике; па је то могла бити прва подлога за доцније ђачке говоре у цркви, школи и на беседама ван школа, када је у првој половини XIX века почело свечано прослављање Св. Саве, прво по црквама, за тим у школама, а најзад и на вечерњим „беседама“ по разним грађанским просветним и другим просторијама.

2. — СВ. САВА, КАО НАЦИОНАЛНИ И ЗЕМАЉСКИ ЗАШТИТНИК

Већ у XIII веку Св. Сава је, заједно са својим оцем Св. Симеоном — Немањом, сматран заштитником српскога народа и државе, те је Српска црква ускоро почела дан његове смрти славити као велики празник — бденијем и славословљем, а доцније и акатистом. Стога је и у Типицима и у Минејима нашим, и за време робовања Турцима, 14 јануар обележен као велики светитељски празник. Шта више, из Празничног Минеја, који је Божидар Вуковић штампао у Млецима 1536–8 год., знамо: да је дан Св. Саве не само слављен по нашим црквама као највећи светитељски празник, него да је та слава из црква преношена и у манастирске трпезарије. У њему се, на име, на крају правила службе Св. Сави каже: да после литургије следује „трпеза“ на којој се даје „велико утјешеније бра-

⁴ Неексихбовани списи Патријарашког архива у Карловцима.

тијама“;¹ док је, на пр., у исто време, за трпезом на дан Св. Георгија (на Ђурђевдан) давано само „у т ј е ш е н и ј е б р а т и ј а м“ а о Св. Димитрију и о Св. Николи и непомиње се ништа о трпези, те је она, у те дане, по свој прилици, била само редовна празнична.

Како се Св. Сава славио по нашим манастирима и црквама после прелаза патријарха Арсенија III Чрнојевића под аустро-угарску власт, у новооснованој Карловачкој митрополији, незнамо ништа поуздано све до почетка XIX века. Зна се само толико, као што смо показали у првом одељку овога чланка, да на дан Св. Саве није било редовних предавања у вишим и нижим Покровобогородичним школама у резиденцији митрополитовој у Карловцима, као и у многе друге онда светковане светитељске празнике; а из околности што се тога дана у школама читао „каталог“, а за тим држали часови из катихизиса и расправљало о домаћим задацима, може се с правом претпоставити: да на Св. Саву, око половине XVIII века, у Карловцима није било свечане архијерејске службе, него се литургија, по свој прилици, обављала заједно с јутрењем, — кад је тога дана остајало доста времена и за ванредни рад у школама. Тако је, уосталом, било још и у првој половини XIX века по многим местима Карловачке митрополије, као што нас уверава Тодор Павловић, уредник пештанских „Сербски народни новина“ (бр. 10 из 1846 год.), који каже: „Дан Св. Саве само с тим се светковао (и то не свуда), да се у цркви литургија с јутрењем заједно служила“; а у резиденцији бачких епископа у Новом Саду „не беше никакве свечаности ни у цркви ни у гимназији“ на Св. Саву све до 1852 год., када је епископ Платон Атанацковић први пут у славу Св. Саве одслужио архијерејску службу.²

А да на Св. Саву, ни у митрополитовом двору у Карловцима, није било никаквих нарочитих свечаности ни за трпезом, уверавају нас у Патријарашком архиву сачувани дневни рачуни митрополитове кујне, у којима на тај дан нису забележени никакви специјални издаци. — Такви издаци на-

¹ Божидаров Празнични Минеј, кв. 32, л. 7 а.

² Браство XVI, 223.

лазе се само у рачунима митрополитова двора за време архиепископа Павла Ненадовића, који је рођен 14 јануара, на дан Св. Саве, па је тај дан славио као свој рођен дан у кругу високих државних функционера из Петроварадина и иначе, који суму долазили на честитање. За ту свечаност тражено је на пр., по 14 дана у напред, од старешина фрушкогорских манастира: да пошаљу довољно дивљачи дворској кујни у Карловце „пошто ће митрополит на Св. Саву, као свој дан рођења, имати високе госте“.³ Па ипак, у самој цркви тога дана није било никаквих нарочитих свечаности... Митрополит Павле Ненадовић славио је у цркви свечано само свој имендан светог апостола Павла, и то у доњој карловачкој цркви, која је посвећена Св. Петру и Павлу, а у двору празник Св. Отаца, у недељу пред Божић. — То знамо из сачуваних поздравних говора у прози и стиху, на словено-српском и латинском језику, које је за те дане састављао својим ученицима Јован Рајић, док је био професор Карловачке гимназије од 1759—1762 год. Тако се на пр., у једној још необјављеној бележници Рајићевој налази доста стихова и говора, с којима су његови ђаци у саборној-катедралној цркви Св. Николе и у цркви св. апостола Петра и Павла, на литургији, или у самом двору, у свечаној сали, поздрављали митрополита и честитали му личне и опште празнике. Поменућемо само неколико таквих случајева. На дан св. апостола Петра и Павла, 29 јуна 1760 год., — „в' ден тезоименства“ митрополитова (на имендан) — поздравио је митрополита у цркви тих светих апостола, на латинском језику, Адам Маовац из Черевиха, принциписта Карловачке гимназије; а у навечерје „Очева“ поздравио је митрополита, као духовног оца, на српском језику, граматиста Григорије Јовановић Карловчанин — *in aula archiepiscopali*... Тако је чињено сваке године, сем ова два празника, још и на Божић, Нову Годину и Ускрс, на латинском и словено-српском језику, или само на једном од њих, у саборној цркви Св. Николе. — На сваком, наиме, очуваном говору забележено је ко га је говорио и где. Тако на пр. на једном говору из 1760 г. забележено је: *perorata in Templo*

³ Српски Сион 1907, 254а.

cathedrali ad S. Nicolaum Karlovicii, а на другом (25 децембра 1761) — in aede nova S. Nicolai, и т. д.⁴

За дан Св. Саве, Рајић — за све четири године свога рада у Карловачкој гимназији — није спремао нити какве стихове нити говоре, ни за цркву ни за двор митрополитов. А баш у то доба родољубиви арадски епископ Синесије Живановић, успео је да покупи службе тринаест српских светитеља и да их 1761 г. штампа у Римнику, у Влашкој под насловом: Правила молебная святыхъ сербскихъ просвѣтителей..., која су ускоро изашла и у другом издању, 1765 год., у Венецији. Нема сумње, да је та књига правила Србима свецима, која је боље позната под именом Србљак, знатно утицала на претставнике наше цркве и народа, будила им свест и дизала национални понос; па су они, у главном под њеним утицајем, на народном-црквеном сабору и архијерејском синоду 1769 год. у Карловцима, покушали да све те српске светитеље унесу у нови календар као заповедне празнике, и то: Св. Саву, Симеона-Немању, Арсенија I, Стевана Дечанског, цара Уроша, кнеза Лазара и Стевана Штиљановића — са обвезом да се славе по свима црквама и местима нашим; а Стевана Првовенчаног, краља Милутина, Јована деспота, Максима архиепископа и мајку Ангелину — да славе манастири и околина⁵. Шта више, сам нови митрополит Јован Ђорђевић написао је, тим поводом, једну општу стихиру свима српским светитељима и поименично поменуо њих 29. Ту стихиру штампао је он у Бечу 1771 год. у свом молитвенику под именом: Собраніе избранныхъ молитвъ... и завршио је овако: — Всѣхъ васъ прославляемъ и славимъ яко великіи столпи и предстатели рода сербскаго и крестоноснаго, молите Бога ѿ душахъ нашихъ, спаситися намъ (стр. 51).⁶

⁴ Неекسخибовани списи Патријарашког архива у Карловцима.

⁵ Ориг. у Патријарашком архиву; срав. М. Грбић, Карловачко владичанство III, 26–27; Д. Руварац, Како је постао данашњи број заповедних празника у Србаља, Летопис Тимочке епархије 1926, стр. 27–41 и М. Костић, Гроф Колер као културно просветни реформатор код Срба у Угарској у XVIII в., Београд 1932, стр. 131–151.

⁶ Ову је молитву 1776 год. прештампао у Венецији хиландарски проигуман Тимотеј Јовановић, пострижник манастира Лепавине у северној Хрватској, у књизи: Канони общи на осмъ гласовъ, преподобнымъ и богоноснымъ оцемъ нашимъ Симеонъ новомъ Мироточцъ и святителю Саввѣ чудотворцъ, стр. 111–112.

Овако жив покрет за слављењем старих српских владалаца и архиепископа, пошто је исте 1771 год. изашао из штампе и први српски календар са свима Србима светитељима из Србљака, узбунио је претставнике римокатоличке цркве, а нарочито крижевачког унијатског бискупа Божићковића, који је одмах обратио се царском двору у Беч, наглашујући опасност по верске и државне интересе ако се Србима допусти да славе толике своје националне светитеље и разбукти им се жеља, — славећи своје краљеве и царе, да опет постану што су негда били...⁷ Под утицајем таквих и сличних претставака царица Марија Терезија наредила је своје комесару, генералу Матезну, да на Архијерејском синоду, који се састао после изборног сабора 1774 год., најенергичније захтева: да се, поред других сувишних празника, из реда заповедних празника у српском календару избришу и сви српски светитељи, сем Св. Саве, који се може прогласити „заштитником (патроном) српскога народа“. Пред тако строгим наређењем царичиним Синод је приклонио главу и царица је, потврђујући синодалну одлуку, 19 јануара 1775 год. одредила: „да празник народног светитеља Саве, кога је Синод прогласио за заштитника српскога народа, као и грчки народни празник Константина и Јелене (доцније и Св. Петке за Румуне), треба уопште и посебно огласити народу; а од осталих народних празника има се одвикавати“. У вези с тим држава се постарала, да већ за нову годину 1776 год. изађе нов календар у коме је само Св. Сава, као заповедни празник, штампан црвеним словима, а сви остали српски народни светитељи унешени су не само обичним црним словима, него су изостављени њихови атрибути, који су их обележавали као српске владоце, архиепископе, и т. д.,⁸ што је све у календару за 1771 год. са националним поносом нарочито наглашено било...

Тако је Св. Сава, по цену жртвовања слављења осталих српских светитеља, и од аустриске државне власти признат као „сербскога рода заступник“ — „als Patron“ и унешен у нови Регуламент од 2 јануара 1777 год. (прилог Д.); па је

⁷ Fr. X. Pejacsevich, *Historia Serviae...*, Colocae 1797, стр. 4 и д.; срав. М. Костић, *Гроф Колер*, стр. 136—140.

⁸ *Гласник*, 2 одел. III, 292—293.

тако остало и у свима доцнијим уредбама за цара Јосифа II, од 3 октобра 1786 и 8 јануара 1788 год., с којима је дефинитивно завршено питање о слављењу православних празника под аустро-угарском влашћу.

После неуспелог покушаја да се сви главнији српски светитељи прогласе и одрже као заповедни празници, могло би се очекивати да ће бар сада култ Св. Саве, званично признатог заштитника српскога народа, још више се подићи и да ће сва снага српског националног поноса изливати се у што свечанијем прослављању његовога дана. Међутим, о томе, све до почетка XIX века нема нигде никаквих података...⁹ Шта више изгледа, да свечаност богослужења није тада повећана била ни у самим епископским катедралним црквама. Навели смо већ сведочанство савременика: да је у катедрали бачких епископа свечана архијерејска служба отслужена на Св. Саву први пут тек 1852 год; а за два последња деценија XVIII века то нам индиректно потврђује и једна још необјављена збирка проповеди, коју је ковиљски архимандрит Јован Рајић писао за бачког епископа Јована Јовановића (1786—1805). Ту се налази 18 проповеди написаних 1786—1790 и 1792 год. Комплетан је само број проповеди из 1787 год., а писане су за 7 Господњих празника (Божих, Ускрс, Спасовдан, Духове, Обрезање или Нову Годину, Богојављење и Цвети, и за један Богородичин празник (Ваведење).^{9а} Према томе може се претпоставити: да је бачки епископ Јован Јовановић у Новом Саду највише осам пута преко године служио и проповедао — само на поменуте празнике; јер се у збирци, с године у годину, понављају нове проповеди, али увек само за исте празнике. Како пак међу тим проповедима нема ни једне за дан Св. Саве, то је врло вероватно да у Новом Саду, ни крајем XVIII века, на Св. Саву није обављано свечано архијерејско богослужење, као ни у првој половини

⁹ Једина значајнија појава у том правцу, до краја XVIII века, јесте прво штампано издање Житија Св. Симеона и Св. Саве, које је по Теодосијевој обради прерадио и издао 1794 год. у Бечу покрачки епископ Кирило Живковић под насловом: Житіе Святыхъ сербскихъ просвѣтителѣй Сомеона и Саввы, списаное Дометіаномъ іеромонахомъ Хиландарскимъ во святой Горѣ Аѳонстѣй, ученикомъ святаго Саввы Перваго Архіепіскопа сербскаго, сокращенноже и очищено... — Срав. и Јужнословенски Филолог II, 1921, стр. 122—123.

^{9а} Неексхибовани списи Патријарашког архива у Карловцима.

XIX века, све до народног устанка против Мађара 1848/9 год. — до доласка епископа Платона Атанацковића у Нови Сад — када се већ знатно размахао био школски култ Св. Саве у Карловачкој митрополији.

Прву поуздану вест, да је Св. Сава почео се славити у цркви пуном свечаношћу, као заштитник српског народа, у смислу синодске одлуке из 1774 год. и царске потврде из 1775 год., имамо тек из првих година XIX века, када је Наполеон ушао у Далмацију, а у Србији се подигао устанак за коначно ослобођење од Турака, те је с тим поновно букнуо национални понос и код аустроугарских Срба. — Та прва вест је из Арада и у тесној је вези са великим родољубом и народним добротвором Савом Текелијом.

У Текелијиној породичној цркви Св. Петра и Павла у Араду, већ првих година XIX века држана је свечана литургија, са похвалном беседом, на дан Св. Саве, чије је име носио и тадашњи најугледнији претставник старе српске породице Текелија—Поповића. И као што је некада Св. Сава Српски пронео по Српству славу свога имењака Св. Саве Јерусалимског, посветивши његову имену своју Ћелију у Караји, тако је, изгледа, Сава Текелија настојао да се преко његове породичне цркве у Араду отпочне обнављање култа његовог имењака, највећег заштитника и просветитеља српског — Св. Саве Немањића... Из једне беседе, коју је 1806 год. одржао у Текелијиној цркви на дан Св. Саве парох те цркве Георгије Алексић и штампао је и. г. у Будиму, сазнајемо да је Алексић већ и раније дизао глас у цркви: како је потребно да Срби већ једном почну обнављати стару славу и отпочну свечано и свенародно прослављање Св. Саве, свога патрона владалачке крви, као што Мађари славе свога краља Св. Стефана, а Руси своје кнежеве Св. Владимира и Св. Александра Невског. Овом приликом он им је то још с јачим нагласком поновио:

„Ја сам пређе Вас молио, слишатели благочестиви, да би сте обратили очи ваше на друге народе и видели како они Патроне своје славе и како се с њима диче, да би сте и ви достохвални пример от њих узели и њима по вазможности нашеј подражавали - - - во је же торжество Свјатитеља нашего тјем отјењеје увеличати“; (јер) „што год свјатому нашему на чест и

славу и велељепие учинимо, то ће се све нама на дику, чест и почитаније обратити; ибо нашего рода перваго архиепископа славимо...“ А затим, пошто је испричао с каквом свечаношћу Руси славе своје поменуте свете кнежеве, овако одушевљено клицао је својим Србима: „Примите убо образ ови просвјашчени народа - - - — Воздигните трубе и псалтире, воздигните сербска оружија и војнике; протистите гласи, звук и гром топова: да грми земља, да чују воздуси и веселе се небеса — Сербљина бо Сербљи славе, Сербскога колена књазу чест Сербљи одају; веселте се мало и велико, славећи нашега Патрона! — Да јего молитвами сподобим се и наследници царствија Божија бити!“

Сем овако свечаног црквеног чина, са тако живом родољубивом беседом, дан Св. Саве 1806 год. прослављен је први пут у Араду, а по свој прилици и у целом Српству, и ван цркве, са дотле никада на тај дан небивалом свечаношћу. — Кратак опис те свечаности дат је у примедби на крају те књижице. У њему се каже: да је за време богослужења пред црквом „парадирала“ компанија српских грађана са „турском музиком“ и пуцало се из пушака; а у време родољубивих поклича свештеникових о светковању Св. Саве паљени су топови, т. зв. „лауф-фајер“, тако живо и необично да су „особљиво духа воздвиженије у свима присуствујушчима произвели.“¹⁰

Већ из целог склопа ове свечаности у Араду 1806 год. јасно се види: да је она била комбиновано дело Саве Текелије и свештеника његове цркве Алексића, коме је Текелија могао дати и податке о прослављању у Русији народних светих кнежева, јер је он тамо, код свога стрица руског генерала, провео преко 15 месеци, од маја 1787 до септембра 1788 год.¹¹ Сем тога, врло је вероватно да је Текелија, после свечаности, дао о свом трошку штампати поменуту Алекси-

¹⁰ Проповѣдъ на день святаго отца нашего Саввы перваго архіепископа сербскаго, месеца іанѵаріа 14 дне, лѣта 1806, у Тюкелиной церкви святыхъ апостолъ Петра и Павла говорена Георгіемъ Алексичъ, тояже церкви парохомъ. Будим 1806, in 4°, стр. 10.

¹¹ Д-р Јован Суботић, Живот Саве Текелије, Будим 1862, стр. 26—39.

еву проповед у свечаном формату (in 4°), са кратким описом свечаности, и разаслао је, — са јасном пропагандном енденцијом у корист што свечанијег и општег прослављања Св. Саве као народног патрона, — свима виђенијим Србима у Карловачкој митрополији... При том треба имати на уму и време у које се тај први покушај свенародног свечаног прослављања Св. Саве збивао: Карађорђев устанак у Србији и Наполеоново стварање Илирије. Текелија се за оба догађаја ванредно интересовао, те је за Србију посредовао код аустриског цара, а за Далмацију код Наполеона преко француског претставника у Бечу.¹² Најзад, пад Београда у руке Карађорђевог, на Св. Андрију 1806 год., толико је импресионирао Вићентија Ракића, раније фенечког игумана а тада свештеника у Трсту, да је ту велику српску победу у првом устанку сматрао као дело посредништва Св. Саве пред Богом и у славу тога написао и штампао 1807 год. нов тропар Св. Сави, у коме су Београд, Карађорђе и Св. Сава овако повезани:

„Приспе ден светлаго торжества, славни Белиград радујетсја и с њим всја Сербија ликовствујет в' памјати твојеј, свјатитељу Саво, и војвода Георгије торжествујет над Агарјани (Турци), твојим предстателством. Тем же моли и о нас почитајушчих честнују помјат твоју“.¹³

У Араду је настављено свечано прослављање Св. Саве, као народног патрона, све до смрти Саве Текелије. Из тога времена, наиме, знамо за 11 проповеди, које је у Текелијиној цркви на дан Св. Саве држао катихета румунске учитељске школе „проповедник слова Божијег“ Георгије Лукачик од 1816—1840 год.,¹⁴ поред пароха те цркве. А нема сумње да је и после смрти Текелијине продужено слављење Св. Саве и проповедање у тој цркви; јер је Текелија још 1811 год., на Св. Саву, основао нарочити фонд из кога

¹² Ibidem, стр. 52–53.

¹³ Штампан у књижици: Слово о почитании церъкве, сочиненное и говореное Викентиємъ Ракичемъ іеромонахомъ фенечкимъ, ефимеріємъ церкве сватаго Спѣрідона общества славеносербскаго въ свободномъ градѣ и пристанищѣ Триестѣ... У Венеци... 1807, стр. 21; срав. У. Џонић, Св. Сава, 302.

¹⁴ Богословски Гласник XV, 166.

ће се плаћати по 5 фор. за сваку проповед изговорену у његовој цркви на српском језику.

Судећи по Алексићевој проповеди, којом је позивао Србе Арађане да се угледају на друге народе, Мађаре и Русе, у прослављању свога народног патрона, долазимо и индиректним путем до потврде раније приведених навода: да, наиме, у то доба у нашем народу, не само није било области него ни места од кога би се могао узети пример како треба прослављати свога народног заштитника...

Не може се категорички порицати: да овај одушевљени апел наших арадских родољуба није имао никаква утицаја, на пр., на великог народног добротвора Саву Вуковића, који је на Св. Саву 1810 год. својим завештањем ударио основ српској гимназији у Новом Саду; на Земунце, који су на Св. Саву 1812 год. основали школски фонд и ставили га под заштиту Св. Саве; па можда и на оне угледне Србе у Пешти, који су на Св. Саву 1826 год., на челу са Јованом Хаџићем - Светићем, основали Матицу Српску и узели Св. Саву за њеног заштитника... Али је несумњиво да из канцеларија наших надлежних црквених власти, ни после овог родољубивог апела, није упућен ни један распис на подручно им свештенство или црквене и школске општине, о томе како треба прослављати дан Св. Саве — званично признатог и проглашеног, 1774 и 1775 год., патрона српскога народа. — Ја, наиме, у Патријарашком архиву у Карловцима, као ни по епископским архивима и циркуларним протоколима по парохијама, које сам до сада проучио, нисам нашао нигде такав или сличан распис.

Шта више, наше црквене власти онога времена нису ништа предузимале о томе ни после царске резолуције од 29 јула 1831 год. и наредбе Угарског намесништва од 5 октобра и. г.: да се празник Св. Стефана угарскога краља (20 августа) има прибројати нормалним празницима римокатоличке цркве и да га имају славити „сви становници Краљевства без разлике вере“, као и остала четири нормална римокатоличка празника (Божих, Ускрс, Духове и Телово)...

Све што се код нас током многих деценија XIX века збивало у правцу свечаног слављења Св. Саве, појављивало се спонтано и спорадично, по разним местима и епархијама

Карловачке митрополије, махом по угледу једних на друге, с развијањем свести о прекој потреби да се просвета што јаче и што дубље прошири у народ... — Изузетак је имао да буде само наш народно-политички Благовештенски сабор у Карловцима 1861 год., на коме се расправљало о главним основама устројства Војводине. На том сабору, 2 априла и. г., примљен је био предлог већине саборског одбора, да се у 14 тачку пројекта унесе захтев: „Да се Св. Сава као земаљски патрон у Војводини празнује, и да су друга вјероисповједанија у Војводини дужна о том празнику од онаких послова уздржавати се, од какви се посљедоватељи восточног православног вјероисповједанија уздржавати морају о празнику Св. Стефана краља, као земаљског патрона Унгарије“.¹⁵ Мањина саборског одбора предлагала је, у тачци 17, у главном, исто само краће: „Поред државног патрона да буде Св. Сава за патрона Војводине примљен, и да се од Србаља активно, од други пасивно светкује“.¹⁶ Али, како је Војводина, ускоро после тога дефинитивно укинута није ни од тога саборског пројекта ништа могло бити.

3. — СВ. САВА, КАО ШКОЛСКИ ПАТРОН.

Прве вести о Св. Сави као школском патрону имамо из 1812 год. Оне се налазе у правилнику школског фонда српске црквено-школске општине у Земуну, основаног 1 новембра те године. У њему се, наиме, у тачци 8 каже: „Дан 14 јануара, т. ј. просветитељ српски Св. Сава, биће патрон школа наших. Тог дана ће бити школска свечаност и сваке године чиниће се спомен свима онима који што приложише; ако су у животу за милост Божју и живот им, а ако су помрли за њихов покој. Уз то ће још један од старијих ученика говорити кратак говор у захвалу свима основатељима или о користи наука и просвете“.¹

¹⁵ Јован Ђорђевић, Радња Благовештенског сабора народа српског у Сремским Карловцима 1861, Нови Сад 1861, стр. 28 и 95, чл. XIV.

¹⁶ Ibid., стр. 34, чл. XVII.

¹ Оригинал у Архиву Српске црквене општине у Земуну; срав. Р. Грујић, Апологија српскога народа у Хрватској и Славонији, Нови Сад 1909, стр. 254.

Овај је правилник обновљен после 14 година, 5 априла 1826 год., када је земунски школски фонд већ нарастао био на 25.000 фор. Наређење о светковању Св. Саве, под именом „школско торжество“, изложено је овде у тач. 14. Оно је исто као и раније²; разлика је само у томе, што се овде наглашује: да се на „Божанственој служби“, дакле у цркви на литургији, има чинити јаван помен само живим добротворима, а о покојницима се, по свој прилици, у смислу црквених прописа ништа не говори — да се помињањем мртвих не би реметила пуна свечаност светосавске прославе.

Овај први школски фонд под заштитом Св. Саве уведен је у Земуну иницијативом младог просвећеног проте Јефтимија Ивановића, прозваног „Плутарх“,³ који је рођен у Прњавору манастира Кувеждина. Ивановић је неко време и сам ђаковао у том манастиру и имао прилике да се упозна са животом, радом и култом Св. Саве, јер се Св. Сава ту свагда свечано славио, као заштитник или патрон (храмовни празник) кувеждинске цркве и манастира још од постанка њихова у XVI веку; па је све то на њега могло утицати да Земунцима, а доцније и Митровчанима, предложи Св. Саву за заштитника школског фонда. А да се у прво време заштита Св. Саве односила, у првом реду, на школски фонд, па тек преко њега на школу, сведочи нам сам прота Ивановић у свом писму митрополиту Јосифу Рајачићу из 1846 год. То писмо је протин одговор на тужбу митровачких црквених татора, што он 14 јануара 1846 год., — када је у Митровици први пут Св. Сава као народни и школски заштитник свечано прослављен, — није хтео, после свршене свечаности у цркви, да иде с литијом у школу и тамо обави водоосвећење. Прота се брани и вели: кад је 23 децембра 1845 год. основан школски фонд „мислио сам, ја сам, Богу благодарити и за патрона ове наше фондације просветитеља српског Св. Саву завести, као што сам (то учинио) у Земуну, кад сам тамо завео српску (школску)

² Годишњица Н. Чупића XXV, 250—251.

³ Овако је назван по својој књизи Новый Плутархъ или краткое описаніе славнѣйши людіи свію народа... I, 1809 у Будиму, а II 1834 г. у Крагујевцу.

фондацију 1812 год“...⁴ Из истог протиног одговора сазнајемо даље: да он ни у Земуну није завео обичај да се из цркве са литијом иде у школу, нити је чуо „да се то игде до сад чини“, па зато „ту новост“, без одобрења своје духовне власти, вели, није смео ни заводити.⁵ Најзад, из тог одговора знамо детаљно и за начин на који су наше прве црквено-школске славе у Карловачкој митрополији обављане. Из описа те славе у Митровици 14 јануара 1846 год. види се, наиме, јасно: да су за пример наших првих светосавских свечаности, у главном, служиле црквене свечаности на „царев дан“, како су оне тада обављане. Прота Ивановић, описујући прву светосавску свечаност у Митровици, каже: „Ја рекнем (тутору)... нека он јави власти, да се може при благодарењу пуцати и да сви знати (чиновници и други претставници власти) тај дан у цркву доћи могу; а ја ћу оцу Стефану (парохиском свештенику) рећи нека сачини једно словце на похвалу ове фондације, да благодари свима приложницима и власти... И то словце нека један ученик у време благодаренија изговори и једну пјесмицу нека дјеца отпоје; при том ћу порадити да два дијакона молебствије на амвону за здравље свих ктитора и приложника, као што на царски дан бива, изговоре, и топови нека пуцају“. Тако је и извршено. А када су вршена многољетствија за цара, архијереја и приложнике, на која су ученици три пут отпевали многа јаљета, прота је прочита „кољено преклону молитву благодарителнују“ и завршио свечаност са „славословљем“.⁶

Такав је, у главном, и према другим изворима био основни образац за прослављање Св. Саве, као српског црквено-народног и школског заштитника кроз целу прву половину XIX столећа у Карловачкој митрополији. У школе се тада ишло само по где-где и то, како нас уверава Тодор Павловић исте 1846 год., само ради освећења водице. Против таквог начина слављења бунило се ње-

⁴ Богословски Гласник XV, 432.

⁵ Ibidem, 433.

⁶ Ibidem, 433—435.

гово родољубље и он је у свом листу „Сербске Народне Новине“ и. г., — поводом једног извештаја о првом свечаном прослављању Св. Саве у Шибенику (бр. 10) у цркви и ван цркве, — похвалио Шибеник, Пешту, Беч и Београд, уз друге наше општине које се „свјестју народности одликују“ и у њима Св. Сава већ „торжествује“; а покудио је Трст, Кикинду, Сомбор, Нови Сад, Бечкерек, Бечеј и т. д. и т. д., гди о слави овој (још) ни спомена нема“. Нагласивши те односе, Павловић је за тим енергично апеловао на све родољубе да уложе сав труд: како би „и сва најмања и највећа обшества наша дан Св. Саве, као народног светитеља, народног патрона, као обшти народни празник, сваке године, не само црквено, него и изван цркве обштемствено у школским и мјестним зданијама у свети обичај увести непрпустили“. Сем тога, нашим трговцима и занатлијама, ставио је за углед Шибеник, где су на Св. Саву 1846 год. „дућани преко цјелог дана затворени остали (и) на после нико мислио није“; а свима имућним Србима истакао је као пример Србију — „гди светли Књаз на тај дан особито штедрим на просвјештеније народа свога дародавањем претходи, а сви родољуби, стањем и имањем велики и мали, следују и великодушно обштем добру притичу“...

Када је ускоро после тога букнула „Мађарска буна“ 1848/9 год. и основана Српска Војводина под аустриском влашћу, као пандан Српској Кнежевини, талас великог родољубља, националног поноса и снажне тежње за просветом захватио је и наша најзабитнија места под аустроугарском влашћу, те је и култ Св. Саве, као народног и школског патрона, добио нов полет и почео све више да улази у школе и друге српске просветне институције тако брзо, да је Д-р Владан Ђорђевић већ 1867 год., још као студент у Бечу, могао написати: „Има један дан у години, који се слави по свима земљама српским, као опште народна слава, и то је дан успомене на светог Саву, то је 14 Јануарије. Од Пеште до Пећи, од Ниша и Тимока до јадранскога мора, у све четири државе, на које је данас поцепан народ српски, па и по свима државама и варошима јевропским где се само неколико Срба састане, свуда се слави свети Сава. То није

светац кога празнује само прост народ, већ и они за које се обично каже да не верују у Бога а камо ли у свеце, и они остављају тај дан своје прашњаве књижурине на страну, да прославе светога Саву, да искажу ма којим начином своју дубоку захвалност успомени тог великог Србина. У тај дан надмећу се српске цркве с академичким дружинама, грађанским општинама и школама, ко ће боље да прослави светога Саву... — Да се покупе све беседе, које су до данас говоре о његовим заслугама по српски народ, изашла би читава књижевност за себе⁷...

Према вестима које имамо о слављењу Св. Саве у самој школској згради, после богослужења у цркви, прву такву славу обавио је у Сегедину 1839 год. парох и катихета тамошњи Павле Стаматовић. — То је, по сећању после 59 година, 1898 год. забележио његов ученик Јован Ђорђевић; а да је тако било и 1841 год. у истом месту потврђују и успомене друге двојице сегединских ученика тога доба: Др. Тодора Мандића и Николе Вукићевића⁸. Сва тројица се слажу: да је тих година Св. Сава у Сегедину слављен и у школи и да је том приликом певана и данашња светосавска химна, али не дају никакве детаље о тој прослави. Једино је Ђорђевић нагласио: да је после причасног „ишла литија из цркве у српску школу, певајући исту песму (Ускликнимо...) и на улици до школе и у школи самој и у повратку из школе у цркву“⁹. Шта се том приликом у школи радило, сем што се песма Св. Сави певала, није нам нико забележио. Али, судећи по напред наведеним изјавама Тодора Павловића и проте Ивановића само неколико година после тога, 1846 год., изгледа да је том приликом у школи само „водица освећена“ и школске просторије, са учитељима и ученицима, том водицом пошкропљене, као што се и данас чини по кућама о Крсном имену њиховом... Сва остала свечаност: благодарење с многољетствијем, свештеникова беседа или захвални говори учитеља и ученика, уз нарочите песме специјално спеване за ту свечаност и саображене тако да се и у цркви могу певати, обављана је у цркви. — Пренашање једног дела свечаности

⁷ Матица II, Нови Сад 1867, стр. 495.

⁸ Бранково Коло 1898, стр. 88—90 и 215; Школски Лист, Сомбор 1898, бр. 1 и Летопис Матице српске књ. 187, стр. 39.

⁹ Бранково Коло, *ibid.*, 88.

из цркве у школу обављено је у Карловачкој митрополији тек после „Мађарске буне“, током шестог и седмог деценија XIX века.

Прве вести о наглом ширењу култа Св. Саве по школама после народног устанка у Војводини против Мађара имамо у „Српском Дневнику“, кога је 1852 год. почео да издаје Данило Медаковић у Новом Саду. И сам Медаковић је, као раније Павловић, почео у свом листу да пропагира што свечаније и што општије прослављање Св. Саве (бр. 4 из 1853 год.). Према извештајима у том листу, 1853 год. почело је школско слављење Св. Саве у Белегишу и Черевећу у Срему, у Сомбору и Турији у Бачкој, у Темишвару и Бечеју у Банату;¹⁰ а о прослави Св. Саве у Новосадској гимназији 1854 год. оставио нам је нешто више података доцнији директор те гимназије Васа Пушибрк 1907 год., према сећању после 53 године. Он је ту свечаност овако описао: „После службе у цркви дошао је владика Платон (Атанацковић) у школу са свима свештеницима и народом. Владика и свештеници били су у црквеним одежама и осветили су водицу у школи. Затим је говорио један професор беседу о Св. Сави, прочитана су имена основатеља и приложника гимназијских и певана песма Св. Саве“.¹¹ Тако је од тада почело стално слављење Св. Саве у гимназији; а у основним школама је и даље, све до наших дана, слављено Зачеће Св. Богородице (Св. Ана), 9 децембра, по старим традицијама.¹²

Вуковар је почео славити Св. Саву у школи 1857 год. — То знамо из једне проповеди вуковарског пароха Кузмана Станића из 1861 год. У њој се, наиме, између осталог вели: „Наши преци славише само у цркви; али та слава њихова била је тјело без душе, јер они нису поњали величину светитељски дјела, ни оне цјели, којој су дјела његова (Савина) намјењена била...“; те наставља „Ево већ четири године, како она (слава) на обзорју и нашег мјеста и нашег общества лепо и весело свјетли; а та је звјезда она свјест, која је и над нама растурила густу маглу равнодушности....“ — Тада су први пут из цркве дошли у школу и прославили

¹⁰ Србскій дневникъ II, Нови Сад 1853, бр. 5, 6, 8 и 11.

¹¹ Браство XII—XIII, 35.

¹² Ibidem, 38.

Св. Саву „не само као угодника Божјег, него ка и светеља и угодника народног“; пошто су и они те године авели „Фонд школски у спомен светог имена Саиног.“¹³

Сремски Карловци су најтеже одлучили се на школско прослављање Св. Саве. — Тамо су школе скоро седам деценија прослављале Св. Стефана архиђаконa (27 децембра), а м е н д а н митрополита Стефана Стратимировића (1790 — 1836 год.), који је 1792 отворио данашњу Карловачку гимназију, 1794 богословију, а 1797 год. благодјејаније и конвикт (данашњи Стефанеум). Ипак, под притиском јавног мњења, пошто су већ сва наша већа места у Карловачкој митрополији примила да славе Св. Саву по својим школама, дозволио је патријарх Рајачић, као земаљски патрон карловачких школа, а по свој прилици на потицај свога помоћника епископа Никанора Грујића, да се и у Карловцима уведе свечано школско прослављање Св. Саве. Прва прослава изведена је у гимназији 1860 год., као што се види из штампаних извештаја те гимназије. И ту је, као и у Новом Саду, прво обављено свечано богослужење у саборној цркви, па се онда ишло у гимназију, где је свећена водица и њоме шкропљени наставници, ученици и гости, а затим су прво два, доцније и по три и више ученика, држали говоре — беседе — у славу Св. Саве и земаљских школских патрона... 1860 и 1861 год. црквени обред, у цркви и у школи, извршио је беочински архимандрит Лукијан Николајевић, а 1862 епископ посвећења Никанор Грујић, који је и у цркви проповедао и после ђачких беседа у школи „завршио и крунисао ову светковину, са неколико изредних речи које су као одговор биле на речи млади славослова.“¹⁴

После уласка и Сремских Карловаца у круг нарочитих поштовалаца Св. Саве као школског патрона убрзо је, не само по свима српским народним основним и учитељским школама, него и по државним т. зв. комуналним школама почео се славити Св. Сава са све развијенијим програ-

¹³ Сербско-далматинскиј магазинъ, Задар 1867, стр. 24—29.

¹⁴ Програмъ велике гимназије карловачке за школске године 1862, 1861 и 1860. — Уређује и издаје гимназије правителство, Карловци 1862, стр. 43 и 44.

мима; па су уз беседе и химну, школска деца почела декламовати и певати многе лепе, за ту свечаност специјално спремане родољубиве песме, које су снажно развијале националну свест, дизале народни понос и распламсавале најплеменитија осећања српског родољубља... А мудрим довијањем утицајних Срба у Хрватској, постепено се успело да Земаљска влада у Загребу и својом специјалном наредбом санкционише ту српску црквено-народну свечаност и у државним школама. — Тако је 15 јула 1889 год, под бр. 6798, у *Školskom i nastavnom redu za ručke škole u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji* (§ 10 бр. 2 и 9, сл. b) наређено: да у свечаном црквеном и школском прослављању Св. Саве морају учествовати и српска деца која полазе комуналне школе. А 13 јануара 1897 год., бр. 4237 ех 1896 год., изашла је и посебна владина наредба о прослављању Св. Саве, у „*ovozemaljskim ručkim školama po dosadašnjem običaju.*“ Ту се, између осталог вели: „... Na taj dan može doći litija iz crkve u školu i može se tamo, poslije propisno obavljenog obrednoga dijela svečanosti, deklamovati, pjevati i prigodni govor držati, nu samo pod tim uvjetom, ako nadležni pravoslavni sveštenik — vjeroučitelj ili njegov zamjenik, sporazumno sa učiteljem, odabere i ustanovi tekst deklamacija, pjesama i prigodnoga govora, strogo prema odnosnim odredbama pretpostavljene mu duhovne vlasti, te se čine obojica i odgovornim za svaku slave ove nedostojnu zgodu.“ Шта више, том приликом је дозвољено, да: „I u onim školama, gdje pravoslavna školska djeca ne bi mogla prisustvovati svetosavskoj liturgiji, zbog prevelike udaljenosti od crkve ili zbog zla vremena, može se prirediti djelimična javna svetosavska školska svečanost, pjevanjem, deklamovanjem i govorom, ako se o tome nadležni sveštenik-vjeroučitelj sa dotičnim učiteljem sporazumije i dogovori, pak je za dotičnu proslavu i ovake svečanosti odgovoran.“

4. — СВЕТОСАВСКА ХИМНА.

У извештају о првом свечаном црквено-народном светковању Св. Саве 1806 год. у Араду, као и у правилницима из 1812 и 1826 год. земунског школског фонда под заштитом Св. Саве, не помиње се ништа о каквој специјалној црквено-народној или школској песми Св. Сави. Први писани податак

о томе имамо у једном писму митровачког проте Јефтимија Ивановића карловачком митрополиту Јосифу Рајачићу. Прота је, наиме, уз извештај о обављеној црквено-школској свечаности у Митровици на Св. Саву 1846 год., послао митрополиту „словце“, које је на благодарењу у цркви „очитало“ једно ђаче и „пјесмицу“, коју су „ученици одпојали“. ¹ Те песмице нема више у писму протином, те нисмо у могућности поуздано утврдити каква је специјална песма певана у митровачкој цркви приликом тамошње прве светосавске свечаности; али, по сећању тројице бивших ученика катихете Павла Стаматовића, које смо напред привели, у Сегедину је већ 1839 и 1841 год., и у цркви и у школи, на дан Св. Саве, певана данашња светосавска химна — „Ускликнимо с љубављу светитељу Сави...“, са завршетком: „И прослави Србију и сву Србадију.“² То сећање постаје још вероватније, што знамо да је светосавска химна у том облику позната била у Београду већ 1843 год.³ и тамо се толико допала да је тадањи млади песник Јован Илић саставио „Отпјев“ на њу, са мотом „И прослави Србију и сву Србадију“, и штампао је 1846 год. у београдској „Подунавци“ (бр. 4) под насловом „Чуствовања младога Србина на Св. Саву“.⁴ — Стога није немогуће, да је и песмица коју је прота Ивановић 1846 год. дао певати, на првој светосавској прослави у Митровици, садржавала једну или две строфе исте химне.

Према досадашњим истраживањима о времену и месту постанка светосавске химне „Ускликнимо...“ изгледа, да се као најкаснији датум њена постанка може сматрати 1817 год., а као место где је могла постати један од сремских — фрушкогорских манастира. На основу својих испитивања дошао сам до сличних резултата. Само мислим, да можемо доста поуздано поставити и датум пре кога та песма није постала; а уједно истаћи и највероватнију претпоставку о месту где би она, пре свега, могла постати.

¹ Богословски Гласник XV, 434.

² Бранково Коло 1898, стр. 90.

³ Браство XII—XIII, 114.

⁴ Срав. У. Цонић, Св. Сава у народним и уметничким песмама Београд 1935, стр. 87, бр. 15.

1804 год. изашло је у Будиму друго, знатно допуњено, издање зборника разних црквених песама,⁵ које се не налазе у редовним богослужбеним књигама, а постале су већином у XVIII веку, код нас или код Руса; сем тога, ту су скупљени и ирмоси на разне празнике, а затим поздрави и здравице архијерејима приликом инсталације у епархији и о другим свечаностима... — У оба издања тога зборника нема никакве песме Св. Сави. У првом издању (Беч 1790 год.) налази се само једна песма посвећена српском светитељу: Пѣснь св. Оурошѣ царю Сербскомѣ (стр. 28—30); а у другом (Будим 1804 год.) додата је још и песма Св. Кнѣзю Лазарю (стр. 83—84), поред још 17 других песама на разне веће и мање празнике, као што су Св. Никола, Св. Димитрије, Св. Стефан архиђакон, Св. Пантелија, Св. Параскева ит.д. Да је у то доба постојала и позната била песма Св. Сави, нема сумње да би и она ушла бар у ово друго издање, из чије се редакције јасно види да је имала тенденцију да покупи све незваничне црквене песме... Па како светосавске песме Ускликнимо... нема ни у овом другом издању, то мислим да с пуним правом можемо претпоставити: да она до 1804 год. није постојала. Према томе она је могла постати најраније негде између 1804 и 1817 год; а у то доба (1806 год.) пада и онај родољубиви поклич из Арада за свечаним прослављањем Св. Саве. И можда је баш тај поклич, — у вези са поменутиим другим издањем зборника црквених песама, у коме су и песме Св. Цару Урошу и Св. Кнезу Лазару, — утицао на неког старог родољубивог калуђера да састави песму и Св. Сави, у којој помиње Уроша и Лазара. Шта више, најстарији, данас познати, црквено-словенски текст те песме, датиран 1817, а преписан 1832 год., носи сасвим исти тип наслова као и пр. песма цару Урошу или кнезу Лазару — Пѣснь свѣтителю Савкы І архієпископѣ сербскомѣ⁶ — у поменутиим штампаним збор-

⁵ Пѣсни различныя на господскія празники. Иждивеніемъ Г. Даміана Каѣлицыи новосадскаго книгопродавца. Въ Бѣдинѣ Градѣ 1804. — Прво издање има исти наслов и истог издавача, само је штампано у штампарији ѿ Кѣрибекѣ в' Виеннѣ 1790.

⁶ Дело, Београд 1910, стр. 403; срав. Бранково Коло 1898, стр. 284, где се помиње да је иста песма, са истим текстом и датумом 1817 год., певана у Сарајеву још и 1850 и 1851 год.

⁷ Пѣсни различныя², 28 и 83

ицима.⁷ А како се у том најстаријем тексту светосавска песма завршује с молбом:

Глѣши коплѣ Савко архіерейска главо,
и прослави робиню и всю нѣнѣ родбину!⁸

Вероватно, да је она сачињена после трагичне 1813 год., када је Србија поново постала робињом; те би, према томе, имали још ужи размак времена у коме је та песма могла постати (1813—1817); а када би га сузили само на време потпуног робовања Србије у то доба, онда би тај размак био још мањи (1813—1815). У преради ове песме на српски говорни језик из 1838 год. већ је робиња замењена Србијом, те је од тада последњи стих те строфе гласио: „И прослави Србију и сву Србадију.“⁹

Изгледа, да се и у питање места постанка светосавске песме може унети више светлости. — При томе, пре свега, треба имати на уму, да ни један фрушкогорски манастир није имао толико потстрека за специјално прослављање Св. Саве, као манастир Кувездин. Он је посвећен Св. Сави већ од XVI века и славио га је најсвечаније сваке године, као свој храмовни празник. Сем тога, поменути најстарији текст светосавске песме нађен је у бележници једног бившег кувездинског калуђера¹⁰; а Никонар Грујић, пострижник (1841) и архимандрит кувездински (1848—1850) сећао се и много доцније, као епископ пакрачки, да је још и у његово доба у Кувездину певана песма Св. Сави у њеном најстаријем облику, са другим стихом у првој строфи: „наши да покријет голуждрави глави“, као што је и у објављеном препису из 1832 год. Он је тумачио, да се тим стихом изражавала жеља: „да Срби у Турској дођу до слободе, да не

⁸ Дело, 1910, стр. 404 и срав. Гласник, службени лист српске правосл. патријаршије, Срем. Карловци 1922, стр. 256, строфа 8.

⁹ Бранково Коло 1898, стр. 90 — Пошто смо, надам се, довољно утврдили, да светосавска песма није постала пре 1813 год., то слободно можемо обрнути претпоставку Ст. Димитријевића о утицају последње две строфе (7 и 8) првобитног текста светосавске песме на Доситеја Обрадовића приликом састављања његове песме „на инсургенцију Сербіаномъ, Сербіи и Храбримъ еја витезовомъ“ (Дело 1910, стр. 405); јер је Доситејева песма постала и штампана 1804 год., дакле знатно раније него што је светосавска песма постала, па према томе је само састављач светосавске песме могао бити под утицајем Доситејевим, а не обратно.

¹⁰ Дело 1910л, стр. 404; срав. Браство XVI, 225.

морају бријати главе.“¹¹ Али то не изгледа много вероватно. Пре би се, можда, могло мислити: да та песма у прво време није била намењена певању у цркви него у манастирској трпезарији, при гозби о храмовном празнику, где је допуштена већа слобода; па је састављач песме, по свој прилици неки стари калуђер, начитан и можда школован у доба Рајићева професоровања, када се у поетици вежбало и у састављању сличних стихова, — инспирисан погледом на откривене погнуте голе, ћелаве и полућелаве (голуждраве) главе за трпезом, тим стихом молио покров — заштиту и благослов Св. Саве на све њих...

Тај први, да га назовемо трпезички, текст светосавске песме, прерадио је и са књижевног словено-српског језика превео на говорни српски језик, по свој прилици, родољубиви парох и катихета сегедински Павле Стаматовић 1838 год. Он је био родом из Срема. Вероватно је, да је и мелодија у главном остала иста она којом се певала та песма од свога постанка о свечаностима у манастирској трпезарији; па су је Стаматовићеви ученици, заједно с прерађеним текстом, научили од њега и убрзо разнели на многе стране. Први пут, како изгледа, она је певана у сегединској цркви 1839 год. на Св. Саву — место причасног,¹² слично као што се на Св. Николу певала позната песма „О! кто, кто Николаја служит“ или на Божић „Слава во вишњих Богу“ и „Ликуј днес Сионе“. 1843 год. налазимо је, као што смо видели, већ у Београду; а из 1845 год. имамо је преписану у једној збирци црквених песама у Вуковару¹³, где се Св. Сава још само у цркви славио. Од шестог деценија XIX века она се пева већ у многим црквама по Срему — место причасног, и одатле улази, заједно са црквеном литијом, у све школе и већ при крају тога деценија формира се у химну Св. Саве. Тако на пр. знамо, да је 1853 год. у селу Белегишу у Срему, приликом прве светосавске прославе у школи, појана у цркви „место причасна пјесма Св. Саве Ускликнимо са љубвом...“¹⁴ па је тако било и у Земуну¹⁵ и по многим другим местима.

¹¹ Браство XVI, 229.

¹² Бранково Коло 1898, стр. 88.

¹³ Ibidem, 145 и 215.

¹⁴ Србски Дневник, Нови Сад 1853, бр. 5.

¹⁵ Браство XII-XIII, стр. 105.

При том је она прекрајана на разне начине и певана у неколико верзија.

Претставници цркве нису могли лако да се измире са обичајем да се светосавска химна пева на српском говорном језику, ни онда када је народни језик већ однео био победу над дотадашњим књижевним — словеносрпским језиком; па су захтевали да се она при црквеним свечаностима пева у црквеном језику, као и друге црквене песме. Стога је као званична светосавска химна, обликом и садржином, све до краја XIX века, у Карловачкој митрополији сматрана она њена верзија, која је први пут штампана у Новом Саду 1860 год. у малој катавасији или „Осмогласнику“ на крају (стр. 159—160), одмах после редовних и „самопроизволних причастних“, међу којима су, непосредно пред светосавском песмом, и „О! кто, кто“, „Слава во вишњих“ и „Ликуј днес!“ (стр. 153—159). — Та званична црквена верзија има четири строфе и гласи:

ПѢСНЬ СВАТИТЕЛЮ САВВѢ.

- а. Воскликнемъ любовію Свѣтителю Саввѣ
Сербскі' цѣркве верховной свѣтителской главѣ:
Тамъ вѣнцы, тамъ слава,
Гдѣ нашъ сербскій пастырь Савва,
Пойте емѣ Сербы пѣснь и оутройте.
- б. Ѡ ты превосходный съ Идона дошедый,
Иже враждѣ братій въ любовь приведый;
Духовенства красный вѣнче,
Пастырская блещна свѣще,
Свѣтителю Савво, пастырская главо.
- в. Полна еси кошница, трѣдолюбна Сербіе,
Сербска рода синовн, и ты любка Сѣрміе,
Къ небѣ главы воздвигните
Саввѣ тамо вы оузрите,
Саввѣ, сербскѣ славѣ, предъ престоломъ Творца.
- г. Ѡ Сербіе родная сестро свѣти горы,
Кознеспосли мильй взоръ на Савкины джоры,

Тамъ начало сѣрбскі' славы,
 Оурошь конецъ томъ правый:
 Савкѣ Сѣрби пойте пѣснь и оутройте.¹⁶

Овај текст постао је канон светосавске химне, по свој прилици исте 1860 године, када се и у Сремским Карловцима, као што смо видели, почео Св. Сава свечано прослављати и у школи. Сва доцнија издања великих и малих катавасија, за црквену потребу и школску децу, просто су, од речи до речи, прештампавала тај први штампани текст;¹⁷ само је у Малој Катавасији Тихомира Остојића, издатој 1893 год., тај текст прештампан грађанском, место старом црквено-словенском азбуком. Али је ипак тај канонизовани текст остао и даље певан у српском преводу по нашим школама, па чак и у богословијама. За то, на пр., имамо потврду и у једном „Слову,“ које је 1868 год. на Св. Саву говорио у Плашчанској богословији Никола Зец „слушатель краснорѣчия црковног.“ Говорник, наиме, у том слову одмах на почетку пита: „Каковом похвалном пѣсмом да запоемо светителю нашему?“ и сам одговара: „Не другом но оном кою е већ света мати црква усвоила;“ па је одмах затим отпевана „прва строфа пѣсме: Ускликнимо (а не Воскликнемъ) са љубвом...“¹⁸

¹⁶ Осмогласникъ, Въ Новосадѣ 1860, стр. 158—159. — Ову ванредно ретку књижицу нашао сам у парохијском звању у Градишту, код Пожеге у Славонији.

¹⁷ Напр. у другом издању Осмогласника, за школску децу, у Новом Саду 1868 год., стр. 132; у првом издању Мале Катавасије од Димитрија Поповића у Сомбору и. г., стр. 60—61 и тд.

¹⁸ Школски Лист, Сомбор 1868, стр. 88. — Прво штампање светосавске химне у српском тексту, са три строфе, почето је у Земуну 1866 год. уз још једну песмицу, која се тада о светосавским свечаностима певала у Земуну (Срав. У. Џонић, Св. Сава, стр. 72, III). Исти тај текст, који је у основи стари Стаматовићев превод и прерада првобитне светосавске песме (Упор. код Џонића песму II, строфа 1, 2 и 8, са песмом III, строфа 1, 2 и 3), објављивао је доцније, у више махова, земунски прота Јефтемије Вукадиновић у свом Молитвенику за потребу православним српкињама (Панчево 1885⁴, 189—190).

— ОСТАЛИ КУЛТ СВ. САВЕ У КАРЛОВАЧКОЈ МИТРОПОЛИЈИ.

Сем општег црквено-народног и школског култа Св. Саве, постоји и култ Св. Саве као храмовног празника појединих цркава и манастира; затим, као култ заштитника разних просветних установа и култ Крсног имена појединих породица и читавих родова; а најзад и као култ завета Св. Сави за здравље људи и њихова кива блага.¹

Према званичној статистици из 1924 год.,¹ у целој Српској православној патријаршији, сем српских храмова у Америци, има само 43 цркве и два манастира, који славе Св. Саву као свој храмовни празник; а од тога броја оба манастира и скоро једна трећина (13) цркава, налазе се у областима бивше Карловачке митрополије. Манастири су Кувеждин у Срему и Златица у Банату. Оба су, по традицији, постала ош у доба српских деспота под угарском влашћу, крајем XV или почетком XVI века. — Најстарији датирани помен о манастиру Кувеждину и Св. Сави, као његовом храмовном празнику, имамо из 1569 год.² Остале цркве распоређене су овако по епархијама: по 3 у архидијезези (Черевих, Марадик и Бечмен), у епархији темишварској (Српски Итебеј, Црна Бара и Канак) и у епархији горњо-карловачкој (Брлог, Јошани и Крњак); а по једна у дијезези бачкој (Мол), вршачкој (Мраморак), пакрачкој (Крижевци) и у Бечу. — Већина тих епархијских цркава јесте из XVIII века, неколико их је из XIX века, а само црква у Крижевцима постала је прве године двадесетог века (1901).³

Упоредо са развијањем школског култа Св. Саве у XIX веку, развијао се и његов култ у разним просветним институцијама. — Први познати случај имамо опет у

¹ Шематизам источно православне српске патријаршије по подацима из 1924 год. Издање Св. Архијерејског Синода. Срем. Карловци 1925.

² Љ. Стојановић, Записи и натписи, бр. 680; Д. Руварац, Опис српских фрушкогорских манастира од 1753 год., Карловци 1905, стр. 168; Р. Грујић, Прилози историји српских банатских манастира, Карловци 1906, тр. 42.

³ М. Косовац, Српска митрополија карловачка по подацима од 1905 год., Карловци 1910; Д. Руварац, Српска митрополија карловачка, Карловци 1902, стр. 20 и 42, 37, 117.

Земуну. Ту је основана „Библиотека славено-сербска“ и „на торжественый данъ прерадостногъ школскогъ патрона Архидієскопа и просвѣтителѣ Сербскогъ светога Саве, 14 јануаріа 1825 лѣта, славно отворена“;⁴ а годину дана за тим, на Св. Саву 1826 год., основана је Српска Матица у Пешти. У селу Белегишу у Срему, основана је 1853 год. на дан Св. Саве црквена библиотека; а у Темишвару, неколико година пре тога, проглашен је Св. Сава за патрона црквеног дома, где је смештено било и друштво читаонице фабричких радника, које је такође сматрало Св. Саву за заштитника, и т. д.⁵ Шта више, популарност Св. Саве у Темишвару у седмом деценију била је толико велика, да је чак и једна гостионица с лепом баштом названа „Свети Сава“. — Тај случај револтирао је многе родољубе и Змај-Јова, у својој песми „Свети Сава“ из 1864 г., оштро је осудио овај поступак.⁶

Немамо још потпуне статистике Крсних имена ни за области бивше Карловачке митрополије; али према ономе што знамо о томе за Горњо-карловачку и данашњу Загребачку епархију, могао сам утврдити: да су у Горњо-карловачкој епархији крајем XIX века само 2 рода (Даниловићи и Матићи) славила Св. Саву као своје Крсно име, а у Загребачкој 23 рода (Богавци, Божовићи, Брзини, Вујановићи, Вукмировићи, Добренићи, Домазети, Клајићи, Комадине, Корше, Кукићи, Мандићи, Милановићи, Никшићи, Њежићи, Перковићи, Радошевићи, Саболовићи, Стојнићи, Стојшићи, Чавићи и Ђормарковићи).⁷

У тим областима, а нарочито у Банији и бившем Вараждинском генералату, особито је развијен култ завета Св. Сави. Многе породице, наиме, око Беловара, а нарочито оне које се баве сточарством, посте седам дана пред Св. Саву и на његов дан доносе у цркву со на благослов, па са

⁴ Лѣтописи сербске, Будим 1830, ч. 4, стр. 55.

⁵ Србски Дневник, Нови Сад 1853, бр. 5 и 6.

⁶ Змај. Свеске за шалу и сатиру, Пешта 1864, бр. 1; срав. Ј. Јовановић—Змаја Сабрана дела IV, 9.

⁷ Шематизам правосл. срп. дијецезе горњо-карловачке, Панчево 1883, стр. 61—101; Шематизам правосл. срп. епархије пакрачке, Пакрац 1898. — Додатак стр. 4—44. — Занимљиво је, да у целој Славонији, у границама данашње Пакрачке епархије, слави Св. Саву као Крсно име само једна породица (Слијепчевићи, пореклом Херцеговци) у Дољанској парохији код Дарувара (*ibid* стр. 37).

ом сољу истог дања зачињавају храну људима и стоци.⁸ I. Беговић је забележио на једном месту: да се „по Рвацкој, о Банији и Лици, одржава завјетни пост Св. Сави“, а другом месту рекао је: „Слуњани заветују своје благо Св. Сави, доносе у цркву колач, сребрн новац, амјан и свећу“; а у песми „Празновање Светог Саве,“ поводом црквене и школске свечаности у Перни (Банија) 1862 год. ве то он овако разрађује: „Свако Српче часно одпостило, Јо ришћански вјерно седмичило И свој завјет цркви амјенило, Светом Сави и божијој слави: За упокој рестављени' душа — А на здравље живије се пише, И а блажце (живо благо) своје намјењује, Јер без тога блага) сирота ј' до Бога“ ...⁹

Из тих крајева забележено је и неколико прича о Св. Сави: како казни оне који не посте и не моле се за његован; како је истерао ђавола из оваца и учинио овце најкориснијим животињама за људе; како је река Сава његовим удотворством постала и добила његово име и т. д. (Садинавац, Сански Мост и Кордун уопште); док се у сремској Јосавини прича: како је Св. Сава надмудрио ђавола, одузео му козу и дао је људима; како помаже бедним и невољним, т. д. (Купиново, Адашевци).¹⁰

У вези са култом Св. Саве постојали су још од XVI и XVII века, на територији бивше Карловачке митрополије, и многи уметнички и занатски објекти, а нарочито фреске и иконе, дрворези и бакрорези, енкалпије или анагијари, и т. д., са ликом Св. Саве. Тако нпр. данас се налази, на западном зиду манастира Ораховице у Славонији фреско-слика Св. Саве са оцем монахом Сицеоном, мајком монахињом Анастасијом и братом Стеваном Провенчаном; а израђена је 1594 год.,¹¹ у исто време када су Срби

⁸ Из личних проматрања.

⁹ Историја србске цркве, Нови Сад 1874, стр. 54; Живот и обичаји Срба граничара, Загреб 1887, стр. 98—99; Путник 1862, св. 2, стр. 64 и У. Јонић, Св. Сава, стр. 98—99.

¹⁰ Вл. Ђоровић, Свети Сава у народном предању, Београд 1927, стр. 3—48, 71—73, 76—77, 94—100, 112—118, 151 и 153—154.

¹¹ Р. Грујић, Пакрачка епархија, историјско-статистички преглед, у поменици владике Мирона, Нови Сад 1930, стр. 33.

у Банату, под заставом са ликом Св. Саве,¹² устали на Турке и Синан-паша дао спалити мошти светитељеве на Врачару код Београда. У Ораховици се чува и један дрвени триптих из истога века, са ликовима Св. Саве и Св. Симеона - Немање на спољашњој страни; као и једна велика престолна икона Исуса Христа на престолу, израђена 1607 год., са ликовима Богородице, Св. Јована, 12 апостола и Св. Саве и Св. Симеона у первазу. Ту је сачувано и једно клише дрвореза, који претставља Христа на престолу, пред којим су ницице пали Св. Сава и Св. Симеон у молитви за свој народ.¹³ Манастир Пакра чува, од краја XVII века, ванредно лепу плаштаницу, коју је 1567 год. послао влашки војвода Јован Александар у манастир Милешеву, за покров гроба Св. Саве. Ту је и један леп сребрни пангијар из Милешеве, са гравираним, на горњем поклопцу, ликовима Св. Саве и Св. Симеона. И манастир Лепавина код Копривнице у Хрватској, има једну врло лепу престолну икону Св. Саве и Св. Симеона, израђену 1647 год.,¹⁴ а слична икона налази се и у цркви села Глоговца код Нови-Града Подравског. У манастиру Ковиљу у Бачкој, о коме постоји традиција да га је, тобоже, Св. Сава основао има један појас, са позлаћеним сребрним оковом, за који се прича да је био Св. Саве...¹⁵

Из прве половине XVIII века, када је култ Св. Саве највише запретен био, имамо само две фреско-слике његове (у манастиру Крушедолу око 1720 год., међу српским светитељима у првој зони нартекса, и у ман. Бођану из 1737 год., међу архијерејима—литургистима у олтару); за тим један специјални велики бакрорез (56×38 см) Христифора Жефаровића и један мали у његовој Стематографији из 1741 год. А из друге половине тога века знамо за три бакрореза

¹² Ј. Томић, О устанку Срба у Банату 1594 године, Београд 1899, стр. 27, бел. 83; срав. и песму Андрије Качића „Писма од четири света имењака“, где се каже како су се ради спаљивања светитељева подигли Банаћани против Турака „Под барјаком Саве покорника, Немањића Божјег свећеника“ (Razgovor ugodni naroda slovinskoga, Zagreb 7, 27; У. Џонић, Св. Сава, стр. 78).

¹³ Р. Грујић, Пакрачка епархија, 34—36.

¹⁴ Ibidem, стр. 43 и 111.

¹⁵ Српска митрополија карловачка, по подацима од 1905 г., Срем. Карловци 1910, стр. 182.

– у Србљаку, из 1761 и 1765 год., и уз Каноне Св. Симеону и Св. Сави, које је 1776 год. издао у Венецији лепавинки пострижник Тимотеј Јовановић, проигуман хиландарски; још три велике слике Савине — од којих је две, међу другим српским светитељима, у црквама села Сусека и Бешке у Срему, израдио познати сликар Тодор Крачуновић. измеђи 1770 и 1781 год., а трећу, у цркви Столног Београда у Мађарској, сликао је око 1776 год. охриђанин Јован Грабован-Четиревић или његов сарадник Димитрије Поповић.

Међутим, XIX век, упоредо са развијањем обновљеног црквено-народног и новог школског култа Св. Саве, давао је све више и слика Св. Саве, у заједници са другим српским светитељима и посебно међу престоним иконама на иконостасу и иначе, а нарочито на архијерејским столовима. Такове су на пр. међу датираним сликама, слика Св. Саве у Шимуновцима (1822) од К. Лекића, у Добановцима (1842), Карловчићу (1844) и Мирковцима (1857) од Петра Чортановића († 1868 год.), у Михаљевцима (1855) од К. Пантелића, у Попинцима (1871) од Ж. Петровића; а затим у Молу, Мраморку, Канаку, Српском Итебеју, Црној Бари, Ловској (1842), Допсињу, Јамени, Будиму, Опави (од Ст. Теодоровића 1885 год.) и т. д., и т. д.¹⁶

Првих деценија XIX века почело се и са сликањем разних композиција из живота Св. Саве и са израђивањем његова лика на архијерејским столовима,¹⁷ место раније уобичајеног лика Св. Јована Златоустог. — Изгледа, да је и за тај рад дао иницијативу земунски прота Јефтимије Ивановић, када је 1815 год. Арса Теодоровић сликао иконостас у Богородичној цркви у Земуну. Наиме, Евгеније Јовановић, потоњи епископ горњо-карловачки (1839—1854), забележио је као догађај што је Теодоровић „по совјету мјестног протопресвитера Евгенија Ивановића“ под сликом Св. Саве на архијерејском столу у поменутој земунској цркви, насликао и композицију како Св. Сава мири завађену браћу, Вукана и Стевана. Том

¹⁶ Ibidem, код поменутих у тексту цркава.

¹⁷ Тако је на пр. и Константин Данил, око 1858—1861 год., израдио слику Св. Саве на владичанском столу у селу Јарковцу у Банату и Св. Сави дао лик свога добротвора проте Арсенивића (В. Петровић, Српска уметност у Војводини, Нови Сад 1927, ср. 97).

приликом је Е. Јовановић још додао: — „док се не роди други сербскиј Аплес или Рафаел, кои ће (свето) по свом достоинству у њекој сербској галерији изобразити моћи“.¹⁸

После овога сретају се по црквама у Карловачкој митрополији разне композиције из живота Св. Саве. Једна од најстаријих је у селу Горњем Товарнику у Срему. То је рад сликара Петра Чортановића из 1834 год., а приказује: излазак Св. Саве, после примања расе, пред Немањине изасланике. Син сликара Петра — Павле израдио је 1859 год. у селу Војци, такође у Срему, композицију: како Сава крунише Првовенчаног Краља Стефана. Та се композиција налази и у Белој Цркви, Иланчи и Избишту у Банату. У Избишту је, поред ње, прикизана и слика измирења Вукана са Стеваном... Већи број композиција из живота Св. Саве налази се само на своду цркве Св. Саве у манастиру Кувездину, где је у „женској цркви“ насликано и умирање Св. Симеона-Немање.¹⁹ — У саборној цркви у Сремским Карловцима налазе се на платну израђене композиције: измирење Стевана и Вукана и крунисање Стеваново од Паје Јовановића из првог деценија двадесетог века.

Занимљива је и једна „икона на стаклу“ у Ћипровачкој цркви у Сентандреји, за коју се каже да „представља сабор Св. Саве, где служи литургију са српским епископима, у присуству српских владара и владарица“.²⁰

Композиција спаљивања тела Св. Саве, у колико је мени познато, налази се у две варијанте од сликара Ст. Алексића (у ман. Бешенову и код г. Плавшића у Новом Саду); она је приказана и у Белој Цркви на своду цркве, поред слика погубљења кнеза Лазара, враћања вида Дечанском и крунисања Првовенчаног. Најновију варијанту те композиције дао је Паја Јовановић. — Та његова слика спаљивања Св. Саве налази се такође у саборној цркви у Сремским Карловцима.

¹⁸ Лѣтописи сербске, Будим 1827, ч. 8, стр. 8.

¹⁹ Српска Митрополија Карловачка, Срем. Карловци 1910, стр. 175

²⁰ Ibidem, под Сентандреја.

Исто тако је и композиција како Св. Сава благосиља Српчад позната у неколико варијаната. Најстарији тип те слике помиње се већ 1846 год. у Шибенику, на столу приликом гозбе о првој свечаној прослави Св. Саве у цркви шибеничкој. У опису те гозбе каже се: „По божественој служби већа част отмјени грађана скупила се на братски узајамни објед, при коме је на столу образ Светитеља нашег, како окружен милом срцу његовом србском дјечицом, ову с рјечма позива: „Придите чада послушајте мене“, сав искићен свјежим цвјећем...²¹ Познате су, за тим, слике Стеве Тодоровића (у Перлезу), Ђорђа Крстића и Уроша Предића (у Београду); а 1897 год. израдио је ту композицију и румунски сликар Матеј за српску цркву у Алибунару.

Најзад, култ Св. Саве огледа се и у гозбама и вечерњим забавама, познатим под именом „Светосавске беседе“, које су, упоредо са ширењем школског култа Св. Саве, већ од половине XIX века, почеле улазити у обичај тако, да су ускоро постале врло угледна национална манифестација православних Срба под аустроугарском влашћу и много учиниле за јачање народне свести и поноса... Најстарији помен о специјалним светосавским гозбама, — сем редовних по црквама и манастирима о Св. Сави као храмовном празнику, а по кућама о Св. Сави као Крсном имену, — имамо у поменутој гозби Шибеничана 1846 год. Та гозба је приређена у просторијама црквене општине, и како известилац о њој пише: „При столу овоме љубави и слоге братске до мркле ноћи остадосмо, наслађујући се србском пјесмом и напијањем за добро здравље добротвора нашега рада, и за срећу и напредак благодјетеља и цјелог народа српског, и по том и поједини обједу присуствујући лица“.²² А Срби у Черевећу, када су први пут прославили Св. Саву у школи 1853 год., веселили су се код своје школе „пет дана“.²³

²¹ Сербске народне новине, Пешта 1846, бр. 10

²² Ibidem.

²³ Србски Дневник, Нови Сад 1853, бр. 11.

Није нам познато, где је била прва вечерња светосавска забава — са беседом, декламацијама и концертним делом. Знамо само толико, да је у Сремским Карловцима одржана „прва гимназијска беседа“ на Св. Саву 1864 год.;²⁴ а 1868 год. штампана је у „Вили“ песма Симе Поповића „На Светог Саву;“ за коју се у напомени каже: да је певана на светосавској беседи у Земуну (бр. 3, стр. 53).

Према свему овом, у средњим деценијама XIX века ударени су у Карловачкој митрополији²⁵ главни и снажни основи целокупном данашњем школском култу Св. Саве — доподневним свечаностима у цркви и школи, а националним забавама на вечерњим светосавским беседама.

Рад. М. Грујић

²⁴ Браство XVI, 223.

²⁵ О обновљеном култу Св. Саве по Србији и по другим нашим областима писаћу другом приликом.